

DACII LIBERI DIN VESTUL ȘI NORD-VESTUL ROMÂNIEI (SEC. II—IV E.N.)

de
S. DUMITRAȘCU

În vremea lui *Burebista* Dacia a ajuns o țară puternică, cu civilizație și cultură originală, tinzând spre *tipul clasic*, mediteranean.¹ Autoritatea statului dac a asigurat stabilitatea politică la granița vestică a Daciei. După moartea marelui rege echilibrul politic de la *Dunărea de mijloc* se destramă. *Imperiul roman, dacii și neamurile germane* vor căuta, fiecare, să profite de noua situație. În timpul domniei lui *Augustus*² trupele romane duc lupte cu dacii pe linia Dunării, de la Bratislava (R. S. Cehoslovacă) pînă la Belgrad (R. S. F. Iugoslavia). Luptele romane pentru *Pannonia*, în care au fost implicați, ca adversari, și dacii, au atras după ele și un *dezechilibru demografic* în stînga Dunării. La începutul sec. I e.n. în teritoriul din partea de *sud-vest al Slo-*

---

¹ Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880; V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei* (Getica. Essai d'une protohistoire de la Dacie pendant la premier millénaire av. J. Chr. Les fouilles dans la Plaine Valaque et les Gètes du massif des Carpathes), Buc., 1926; *idem*, *Dacia. Civilizațiile antice din țările Carpato-Danubiene* (Dacia: An Outline of the Early Civilizations of the Carpatho-Danubian countries), București, 1967; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1975; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană* (La Dacie, de Burebista a la conquete romaine), Cluj, 1972; I. H. Crișan, *Ceramica daco-gețică cu specială privire la Transilvania* (Die Dako-gețische Keramik mit besonderer berücksichtigug Siebenbürgens), București, 1969; C. Preda, *Monedele geto-dacilor* (Die Münzen der Geto-Daker), București, 1973; *cf. Abriss der Geschichte antiker Randkulturen*, München, 1961, p. 103—104.

² *Res Gestae Divi Augusti*, V, 30, 47—49; E. Chirilă, *Relațiile dintre daci și romani pînă la expediția lui Marcus Vinicius* (Die Beziehungen zwischen Dakern und Römern bis zum Feldzug des Marcus Vinicius), *Acta MN*, I, Cluj, 1964, p. 125—136; *cf.* A. Premerstein, *Ein Elogium des M. Vinicius cos. 19 v.Chr.*, *JÖAI*, VII, 1904, p. 232—234; *idem*, *Der Daker- und Germanensieger M. Vinicius und sein Enkel*, *JÖAI*, XXVIII, 1933, p. 159—160; J. Dobias, *The expedition of M. Vinicius cos.19.B.C.beyond the Danube*, *Eunomia*, I, 1, 1939, p. 69; A. Alföldi, *Zur Geschichte des Karpatenbeckens in I Jahrhundert v.Chr.*, Budapesta, 1942, p. 38—39.

vaciei, locuit de daci și celți, pătrund *quazii*,³ de neam germanic. Teritoriul din centrul Slovaciei este parțial afectat de pătrunderea *sarmatilor-iazgyi*⁴ între *Dunăre și Tisa*, în prima jumătate a sec. I e.n. Partea muntoasă a Slovaciei continuă să fie locuită de purtătorii culturii *Púchov*.⁵ Dacii, celții, alte elemente etnice din vestul și centrul Slovaciei, din Alföld (Cîmpia Ungară dintre Dunăre și Tisa), ajung sub stăpînirea de „tip barbar” a acestor noi neamuri libere — *quazii*⁶ și *sarmatii-iazgyi*.⁷

Abia peste mai bine de jumătate de secol, în urma cunoscutelor războaie în care se înfruntau dacii, strîmtorați mult în pămînturile lor, și împărăția cosmopolită a Romei, *Dacia intracarpatică* (Transilvania, Bănatul, Oltenia) care formează *Dacia Traiană* și *extracarpatică* (Muntenia și sudul Moldovei, încorporate provinciei *Moesia Inferior*) ajung sub stăpînirea romană. Teritoriul dintre cele două provincii, *Pannonia*⁸ și *Dacia*,⁹ nu va fi încorporat Imperiului roman. Tot acum, stabi-

³ J. Klose, *Roms Klientel — Randstaaten am Rhein und an der Donau*, Wrocław, 1934, p. 95—114; V. Ondrouch, *Historische voraussetzungen für die Limesforschung in der Tschechoslowakei, Limes Romanus Konferenz Nitra*, Bratislava, 1959, p. 63—106; I. Bona, *Beiträge zur Archäologie und Geschichte der Quaden, Acta Arch*, XV, 1—4, Budapeste, 1963, p. 239 sqq; K. Horedt, *Zur Deutung der dakischen Henkelschale aus Müllerdorf, Burgenland, Archaeologia Austriaca*, 45, 1969.

⁴ P. Cornelii Taciti, *Annales*, XII, 29, 1; C. Plinii Secundi, *Naturalis Historia*, IV, 12, 80; M. Párducz, *Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn im II und III Jahrhundert*, in *Acta Arch*, Budapesta, 1956, p. 136—182.

⁵ K. Pieta, *Púchovska Kultura, Annonces de la Société Tchecoslovaque d'archéologie*, VIII, 4, Praga — Nitra — Brno, 1966, p. 30—38.

⁶ A. Točík, *Zur Frage der Besiedlung der Südwestslowakei zu Ende der alten Zeitrechnung*, *AR*, XI, 6, 1959, p. 874, sqq; I. H. Crișan, *Zur Frage der daco-geitischen Besiedlung auf dem Gebiet der Slowakei, Študjne Zvesti AUSA V*, 18, Nitra, 1970, p. 83—101.

⁷ L. Barkoczi, *Dák tolmács Brigetioban, Arch Ert*, III, V—VI, Budapesta, 1944—1945, p. 178—192; I. I. Russu, *Miscellanea dacica, AIN*, XI, Cluj, 1946—1947, p. 403—412; M. Párducz, *Dák leletek Jánosszálláson, MFME*, Szeged, 1956, p. 15—30; Z. Visy, *Die Daker am Gebiet von Ungarn, MFME*, 1, Szeged, 1970, p. 5—29; M. Párducz, *Einige Probleme der Sarmatenforschung des Karpatenbeckens, Actes du VIII-e Congres International des Sciences Prehistoriques et Protohistorique*, I, Beograd, 1971, p. 267—274; *idem*, *Neue Angaben zur Geschichte der ungarischen Tiefebene des Mittel-Donau Gebietes im IV Jahrhundert, In memoriam Constantini Daicovicu*, Cluj, 1974, p. 275—284.

⁸ W. Reidinger, *Die Statthalter des ungeteilten Pannoniens und Oberpannoniens von Augustus bis Diokletian*, Bonn, 1956; cf. E. B. Bónis, *Die spät-keltische Siedlung Gellérthey-Tabán in Budapest, Arch Hung*, SN, XLVII, Budapesta, 1969, pl. XXXVII/2, XXXIX/1, XLVII/2, XLIX/3—4; A. Alföldi, *Budapest Története*, Budapesta, 1942, pl. XLIV/1; A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapesta, 1959, p. 254; A. Bodor, *Contribuții la problema cuceririi Daciei (Beiträge zum Problem der Eroberung Daziens)*, in *Acta MN*, I, Cluj, 1964, p. 137—163.

⁹ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 29—156; D. Tudor, *Oltenia romană*,³ București, 1968, p. 25—42; *idem*; *Orașe, Țiguri și sate în Dacia romană (Villes, bourgs et villages en Dacie romaine)*, București, 1968

lindu-se granița nord-vestică a noii provincii *Dacia*,¹⁰ va rămîne un teritoriu locuit de *dacii liberi* care a cuprins actualele ținuturi ale *Crișanei*, *Sătmarului*, *Maramureșului* în vestul și nord-vestul României, colțul de nord-est al Ungariei și întreaga Slovacie răsăriteană. Această zonă se întindea spre est cuprinzînd *Galiția* și *Bucovina* locuite de *costoboci*¹¹ și *Moldova centrală* stăpînită de *carpi*¹². Mai tîrziu, către sfîrșitul sec. II e.n., în estul Slovaciei se vor infiltra neamuri germanice (*vandali*,¹³ alți purtători ai culturii *Przeworsk*), iar la est de Tisa se formează o zonă de interferență locuită de daci liberi și iazygi. În răsărit se va prefigura în sec. III e.n. noua presiune sarmată (*roxolanii* și *alanii*), germană (*goții*, *gepizii*) și turcă (*hunii*).

Noile cercetări efectuate de arheologii *români*, *slovaci*, *maghiari*, *sovietici*, *polonezi* și *germani* ne dau posibilitatea să delimităm, în cadrul teritoriului neocupat de romani, dintre *Pannonia* și *Dacia*, două zone locuite de *dacii liberi*:

a) în vest (Slovacia de vest și centrală, Alföld) unde *dacii liberi* se aflau sub dominația politică a altor neamuri libere — *quazii* și *iazigii*, deci sub o stăpînire de „*tip barbar*” și

b) în est (Slovacia de est, colțul de nord-est al Ungariei, *Crișana* și *Maramureșul* în România) unde în sec. II—III e.n. trăiau *dacii liberi nesupuși Romei*, nici unor neamuri, „barbare” libere sau aflate adeseori în raporturi de clientelă cu Imperiul roman.

Istoriografia română modernă, bazîndu-se pe interpretarea strălucită a puținelor texte antice¹⁴ și a monumentelor epigrafice, referitoare la sec. II—III e.n., a studiat istoria *dacilor liberi* (daci, costoboci, carpi) locuind *Dacia septentrională neromană*, fără să indice direct soarta dacilor liberi din vestul și nord-vestul României. *Gr. Tocilescu*¹⁵ și-a dat printre primii seama de condițiile politice deosebite în care trăiau

¹⁰ S. Dumitrașcu, *Contribuții la cunoașterea graniței de vest a Daciei romane* (Beiträge zur Kenntnis der Westgrenze Römisch-Daziens), *Acta MN*, VI, Cluj, 1969, p. 483—493

¹¹ M. Smiszko, *Kultury wczesnego okresu epoki rzymskiego w Malopolsce Wschodniej*, Lwow, 1932, p. 179—180; M. Smiszko—T. Sulimirski—K. Myczkowski, *Materiaux de l'époque romaine au sud-est de la Pologne*, Lwow, 1934, p. 1—33; M. Smisko, *Arheologia*, II, Kiev, 1948, p. 98—115, I. K. Svesnikov, *Mogilniki Lipitkoi kulturi v Lwowscoi oblasti*, în *Kratkie Soobszenia*, 68, Moscova, 1957, p. 68—74.

¹² Gh. Bichir, *Cultura carpică* (La civilisation des Carpes), București, 1973, p. 9—13.

¹³ B. Benadik, *Die spätlatènezeitliche Siedlung von Zemplin in der Ostslowakei*, *Germania*, 43, 1, 1965, p. 63 sqq.

¹⁴ Dio Cassius, LXXII, 3,3; cf. L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, München, 1934, p. 200

¹⁵ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 458—459

geto-dacii supuși Romei (din Dacia,¹⁶ Moesia¹⁷ și colțul de nord-est al Pannoniei¹⁸) și *dacii liberi* supravegheați dar nesupuși de romani. În opera lui V. Pârvan¹⁹ dacii liberi sînt prezentați ca un *element etnic* dinamic care participă la istoria Daciei în epoca romană, fiind direct implicați în evenimentele politice din sec. II—IV e.n. și făcînd parte integrantă din realitatea *etnică* a lumii geto-dace, aflată o parte în interiorul hotarelor Imperiului roman, iar cealaltă parte în afara acestor granițe. Acest învățat relevă, de asemenea, *participarea dacilor liberi* la procesul de formare a *civilizației românești*²⁰ C. Daicoviciu a subliniat în lucrările sale *participarea dacilor liberi*²¹ din vestul, estul și nordul Daciei romane, la luptele purtate între neamurile libere și armata Daciei romane. Publicarea datelor *culturii materiale a dacilor-costoboci* din nordul Daciei (cultura *Lipița*²²) de către arheologul M. Smiszko, a *culturii carpice* din Moldova de către cercetători români din perioada interbelică (*Gr. Anițescu, I. L. Neagu, C. Cihodaru*),²³ a *ceramicii stampate* de epocă romană «dakische Stempelkeramik», din nord-vestul Daciei, de către E. Beninger²⁴ și a *ășezărilor de epocă romană* din Muntenia de către arheologii bucureșteni (I. Andrieșescu, I. Nestor, D. Rosetti),²⁵ atrag atenția opiniei științifice asupra *dacilor liberi* de epocă romană. Aceste descoperiri arheologice permit istoricului român Gh. I. Brătianu²⁶ să abordeze studiarea originii *poporului român pe întreg cuprinsul Daciei*, deci, implicit cu *participarea dacilor liberi* de epocă romană, ca parte integrantă a entității etno-demografice autohtone. În același timp el atrage atenția cercetătorilor asupra

¹⁶ C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia*, AISC, III, (1936—1940), Cluj, 1941, p. 231 sqq; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii* (Le problème de la continuité en Dacie à la lumière de l'archéologie et de la numismatique), București, 1966.

¹⁷ C. Scorpan, *La continuité de la population et des tradition gètes dans les conditions de la romanisation de la Scythie Mineure, Pontica*, VI, Constanța, 1973, p. 137—153.

¹⁸ A. Alföldi, *Budapest Története*, Budapesta, 1942, pl. XLIV/1

¹⁹ V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 287, nr. 2; *idem*, *Dacia*⁴, București, 1967, p. 150—151.

²⁰ V. Pârvan, *Sulle origini della Civiltà Romana*, *L'Europa Orientale*, II, 4—5, Roma, 1922, p. 3—4.

²¹ C. Daicoviciu, *La Transilvania nell'antichità*, București, 1943, p. 82—89; *idem*, *La Transilvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 97—167

²² M. Smiszko, *Stations de la culture de Lipica*, *Matériaux de l'époque romaine au Sud-Est de la Pologne*, Lwow, 1934, p. 32.

²³ G. Anițescu, *Noi achiziții ale Muzeului de antichități din Iași*, *Arta și Arheologia*, II, Iași, 1929, p. 8—9.

²⁴ E. Beninger, *Der westgotisch — alanische Zug nach Mitteleuropa*, *Wiener Prähistorische Zeitschrift*, XX, 1933, p. 31; *idem*, *Der Wandalenland von Czeke—Cejkov*, *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien*, XLV, 1931, p. 210 sqq.

²⁵ D. Rosetti, *Siedlung der Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit bei Bukarest*, *Germania*, XVIII, 1934, p. 207 sqq.

²⁶ Gh. I. Brătianu, *Les origines du peuple roumain: les données archéologiques*, București, 1939, p. 39—51

valorii descoperirilor arheologice în cunoașterea reală a procesului etnogenezei romanității răsăritene.²⁷

După al doilea război mondial o întreagă pleiadă de istorici și arheologi români — D. Berciu,²⁸ R. Vulpe,²⁹ I. I. Russu,³⁰ D. Tudor,³¹ B. Mitrea,³² M. Macrea,³³ I. Nestor,³⁴ I. H. Crișan,³⁵ S. Morintz,³⁶ Gh. Bichir,³⁷ S. Dolinescu — Ferche,³⁸ Vl. Zirra³⁹ — aduc noi date și precizări istorice, arheologice, epigrafice, numismatice, capabile să scoată din anonimat teritoriile întregi și o populație numeroasă care timp de două-trei secole a trăit la umbra Romei, a stăpînirii romane în *Pannonia*, *Moesia* și *Dacia*, populație ce locuia mai bine de jumătate din ținuturile geto-dace.

Paralel, prin strădania arheologilor M. Macrea,⁴⁰ I. H. Crișan,⁴¹ E. Dörner,⁴² a tinerilor cercetători T. Bader,⁴³ Gh. Lazin⁴⁴ și I. Nemethi,⁴⁵

²⁷ I. Andrieșescu, *De la preistorie la evul mediu*, București, 1924, p. 87—88; V. Pârvan, *Dacia*, p. 186, I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, Ber RGK, XXII, 1933, p. 175

²⁸ D. Berciu, *Lupta băștinașilor din Dacia împotriva cotropitorilor romani*, SCIV, II, 2, 1951, p. 73—97.

²⁹ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieniști din 1949*, în *Materialc*, I, 1953, p. 213—506

³⁰ I. I. Russu, *Daco-geții în Dacia romană, Sargetia*, III, Deva, 1956, p. 49—50.

³¹ D. Tudor, *Răscoale și atacuri „barbare” în Dacia romană*, București, p. 41—42, 73.

³² B. Mitrea, *Carpil și dacii liberi în sec. III—IV*, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 637—647.

³³ M. Macrea, *Dacii liberi în epoca romană*, *Apulum*, VII, 1, Alba Julia, 1868, p. 178—187.

³⁴ I. Nestor, *Arheologia perioadei de trecere la feudalism pe teritoriul R.P.R.*, *Studii*, XV, 6, 1962, p. 1424—1435; *idem*, *Date noi privind formarea poporului român și utilizarea lor în muzeele de istorie*, *Muzeul Național*, II, București, 1975, p. 19—21

³⁵ I. H. Crișan, *Continuitatea dacică în Cîmpia Aradului*, *Apulum*, VII, 1, Alba Julia, 1968, p. 246—249

³⁶ S. Morintz, *Săpăturile de la Chilia, Materiale și cercetări arheologice*, VII, București, 1960, p. 441—448; VIII, București, 1962, p. 513—519

³⁷ Gh. Bichir, *Cultura carpică (La civilisation des Carpes)*, București, 1973, *passim*

³⁸ Suzana Dolinescu — Ferche, *Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulecanca*, București, 1974, p. 23—58

³⁹ Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României (Ein Keltisches Gräberfeld in Nordwestrumänien)*, Baia Mare, 1967, p. 3—4.

⁴⁰ M. Macrea, *Les Daces libres à l'époque romaine*, VII *Congres International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques*, Praga, 1966; cf. Gh. Bichir, *Les Daces libres et leurs relation avec l'Empire romain aux II e—IV e siècles*, VII *Congres International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques*, Praga, 1966

⁴¹ V. n. 35 *supra*

⁴² E. Dörner, *Die freien Daken zwischen den Flüssen Mureș und Criș*, VII *Congres International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques*, Praga, 1966; *idem*, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădan (Dakische Funde auf dem Arader Gebiet)*, Timișoara, 1968, p. 16—19.

⁴³ S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacică de la Medieșul Aurit (Die Siedlung der freien Daker von Medieșul Aurit)*, *Acta MN*, IV, Cluj, 1967, p. 107—126;

avînd concursul muzeelor din Arad, Satu Mare, Oradea, Baia Mare, Zalău, Săcueni și Carei, a *catedrei de istorie*⁴⁶ de la Institutul pedagogic din Oradea, au fost cercetate stațiunile de epocă romană din nord-vestul României. Așezările *dacilor liberi* sînt răspîndite pe întreg teritoriul provinciilor Crișana și Maramureș (exceptînd zona montană): *Cicir*,⁴⁷ *Ceala*,⁴⁸ *Moroda*,⁴⁹ *Sîntana*,⁵⁰ j. Arad; *Biharea*,⁵¹ *Cociuba Mare*,⁵² *Girișul de Criș*,⁵³ *Oradea-Salca* și *Oradea-Sere*,⁵⁴ *Rîpa*,⁵⁵ *Rohani*,⁵⁶ *Tinca*,⁵⁷ j. Bihor; *Medieșul Aurit*,⁵⁸ *Moftinul mic*,⁵⁹ j. Satu Mare; *Nușfalău*, *Porți*,⁶⁰ j. Sălaj și *Călinești*,⁶¹ j. Maramureș. La *Olari*,⁶² *Sîntana*, j. Arad și *Oradea-Salca*, j. Bihor se cunosc descoperiri funerare, iar la *Medieșul Aurit*, j. Satu Mare a fost cercetat un important *cimitir plan de incinerare* cu resturile cinerare depuse în *urnă*. Se cunosc astăzi *tipurile de așezări* ale *dacilor liberi* din *zonele depresionare și de pădure*

S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit* (Die Siedlung der freien Daker von Medieșul Aurit), Oradea, 1967, *passim*

⁴⁴ Gh. Lazin, *Circulația monetară în nord-vestul României*, în *Satu Mare. Studii și Comunicări*, I, Oradea, 1969, p. 111—119; *idem*, *Circulația monetară în vestul României*, în *Aluta*, Sf. Gheorghe, 1970, p. 109—115

⁴⁵ Gh. Lazin, I. Nemethi, *Descoperiri dacice din sec. II—IV e.n. în zona Carei*, în *Crisia*, II, Oradea, 1972, p. 199—213

⁴⁶ S. Dumitrașcu, *Așezări și descoperiri dacice din vestul și nordvestul României în sec. II—IV e.n.* (Dakische Siedlungen und Funde im Westen und Nordwesten Rumäniens im II—IV Jahrhundert u.z.), *Lucrări Științifice*, 2, Oradea, 1968, p. 239—256

⁴⁷ I. H. Crișan, *Așezarea dacică din sec. II—III e.n. de la Cicir*, III Sesiune Științifică a muzeelor, București, 1966

⁴⁸ I. H. Crișan, E. Dörner, *Așezarea dacică din sec. IV e.n. de la Arad-Ceala*, II Sesiune. Științifică a muzeelor, București, 1965

⁴⁹ S. Dumitrașcu, D. Mălăiescu, F. Dudaș, *Așezare dacică de la Moroda din sec. II—IV e.n.* (L'établissement dace de Moroda du II—IV siècle n.è.), *Lucrări Științifice*, 4, B, Oradea, 1970, p. 161—167

⁵⁰ M. Macrea, *SCIV*, VI, 1955, p. 606; *idem*, *Dacia*, I, 1957, p. 206, 219; E. Dörner, *Omăgiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 155—159.

⁵¹ Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, cercetări inedite.

⁵² S. Dumitrașcu, *Cercetări arheologice în Depresiunea Holodului (I) Săpăturile de la Cociuba Mare, j. Bihor* (Recherches archéologiques dans la Dépression de Holod I. Les fouilles de Cociuba Mare, département Bihor), *Crisia*, III, Oradea, 1973, p. 139—159

⁵³ V. n. 46 *supra*

⁵⁴ Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, materiale inedite.

⁵⁵ S. Dumitrașcu, *Cercetări arheologice în Depresiunea Holodului (II) Săpăturile arheologice de la Tinca-Rîpa, j. Bihor* (Archäologische Untersuchungen in der Holodului-Depression II. Die archäologischen Ausgrabungen von Tinca — Rîpa, Kreis Bihor), *Lucrări științifice*, VI, Istorie, Oradea, 1972, p. 49—67.

⁵⁶ V.n. 52, *supra*.

⁵⁷ V.n. 55 *supra*.

⁵⁸ S. Dumitrașcu, T. Bader, *op. cit.*, p. 49—52.

⁵⁹ Gh. Lazin, I. Nemethi, *op. cit.*, p. 205.

⁶⁰ Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, materiale inedite.

⁶¹ R. Popa, C. Kacsó, *Cercetări arheologice la Călinești-Maramureș*, *SCIVA*, 25, 4, București, 1974, p. 561—578.

⁶² Muzeul din Arad, materiale inedite.

din Cîmpia Vestică Românească, *locuințele*,⁶³ *uneltele, ustensilele, armele, podoabele și piesele de îmbrăcăminte* din metal.

Tot la *Medieșul Aurit*, în cunoscuta stațiune din zona de întâlnire a Cîmpiei Someșene cu Țara Oașului, au fost dezvelite 13 *cuptoare de ars vase*, unele bine păstrate fiind *conservate in situ*. Cuptoarele sînt de *tip roman provincial*,⁶⁴ cu *grătar, picior median* pe care se sprijină grătarul și *guri lungi pentru foc*. Camera *semi-ovală* în care se ardeau vasele are pereții clădiți din argilă. Acest tip de cuptor, cu diferite variante în construcție, a fost descoperit în *Dacia preromană*,⁶⁵ la *dacii și celții*⁶⁶ din nord-vestul Daciei, în *Dacia romană*⁶⁷ și la *carpii*⁶⁸ din Moldova.

S-a putut, astfel, cunoaște în mod nemijlocit ceramica din *mediul rural dacic* de epocă romană, care are următoarele caracteristici *tehnologice și etno-culturale*;

a) *caracteristici tradiționale autohtone*. Se mențin vechile forme ale olăriei dacice *modelată cu mîna (ceașca și vasul — borcan)* și *la roată* de culoare cenușie sau cărămiziei (*fructiere, străchini, chiupuri, oale*), ambele tipuri ornamentate în cunoscuta manieră dacică tradițională.

b) *caracteristici noi de tip roman-provincial*. Apar două noi tipuri de vase, neîntîlnite în vechea olărie dacică; *ceramica neagră zgrunțuroasă*⁶⁹ și *ceramica cărămizie uzuală romană provincială*. Primul tip a fost descoperit la cuptoarele de la *Medieșul Aurit* și în așezările din Depresiunea Holodului de unde avem dovada peremptorie că se lucra pe loc. Ceramica *cărămizie uzuală*, găsită în proporție de 25—30% în așezarea dacilor liberi de la *Biharea*, j. Bihor a fost adusă inițial din *Dacia romană*. Ulterior această olărie s-a lucrat pe loc deoarece o găsim la *Biharea, Ripa, Tinca* în locuințe din sec. IV—V e.n., deci posteroare retragerii aureliene din *Dacia carpatică*. Prezența ei în așezările dacice tîrzii din *Crișana* în sec. IV—V e.n., în cazul că *nu* se lucra pe loc, dovedește legăturile cu populația daco-romană a fostei provincii și ilustrează și într-un caz și în altul osmoza daco-romană.

⁶³ S. Dumitrașcu, *O locuință descoperită în stațiunea arheologică „Șuculen” de la Medieșul Aurit* (In der archäologischen beobachtungsstelle „Șuculeu” bei Medieșul Aurit wurde eine Wohnung entdeckt), *Apulum*, X, Alba Iulia, 1972, p. 669—683.

⁶⁴ D. Tudor, *Arheologia romană*, București, 1976, p. 180, 71.

⁶⁵ O. Floca, *Cuptor dacic de ars vase descoperit la Deva* (Un four dace pour la cuisson de la poterie découvert a Deva), *Apulum*, IX, Alba Iulia, 1971, p. 270.

⁶⁶ E. B. Boniș, *op. cit.*, pl. III/1, 2.

⁶⁷ Gh. I. Petre, *Cuptor de olar cu vase dacice și romane la Buridava*, SCIV, XIX, 1, București, 1968, p. 147—148, O. Floca, St. Ferenczi, L. Mărghitan, Micia. *Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1970, p. 39—44, 95.

⁶⁸ Gh. Bichir, *Cuptoarele de ars ceramică din cadrul culturii Vîrtoșcain-Poieniști. Un atelier de olărie descoperit la Butnărești*, SCIV, XVII, 3, 1966, p. 495.

⁶⁹ S. Dumitrașcu, T. Bader, *op. cit.*, p. 53; cf. O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 44—58.

Ceramica de import *terra sigillata* a fost descoperită sporadic (2—3 fragmente) în unele așezări (*Sîntana, Moroda, Oradea, Biharea, Medieșul Aurit*), ceea ce poate însemna că pătrunde greu în mediul sate-lor băstinașe. Ceramica romană de lux este mai des întâlnită în descoperirile celorlalte neamuri libere, la *sarmați*,⁷⁰ *germani și negermani*,⁷¹ și la care nu s-a descoperit curent ceramică neagră zgrunțuroasă și ceramică cărămie de factură romană provincială. Frecvente sînt importurile romane de *ustensile, podoabe, piese de îmbrăcăminte*, arme, alături de unele piese *sarmatice* sau *germanice* descoperite la dacii liberi, în urma *interferențelor culturale* mai îndelungate sau a *contactelor întîmplătoare*. Unele descoperiri reflectă și situația politică schimbătoare din nord-vestul Daciei. Astfel, ajunși în conflict cu Imperiul, *iazgyii* presează și la est de Tisa. Popor de stepă *iazgyii* nu pătrund în zona de pădure și depresionară a *Crișanei*. Se infiltrează sporadic în „trei punți”⁷² din zonele *Arad, Oradea și Săcueni. Marcomanii, quazii, burii* nu ating părțile din estul Tisei. Nici o descoperire de pînă acum nu pare să sprijine o astfel de ipoteză.

Asistăm în schimb, la sfîrșitul sec. II e.n., la o pătrundere dacică⁷³ spre sud-vest. O astfel de mișcare demografică⁷⁴ pare a fi sprijinită de descoperirea unor morminte de tip „costoboc” (Lipița) în cimitirul dacic de la Medieșul Aurit. La sfîrșitul sec. II, mai ales în a doua jumătate a a sec. III e.n. începutul sec. IV e.n. pătrund spre hotarele Daciei romane grupuri germanice de *vandali, gepizi timpurii* sau *goți*? Aceștia li se atribuie descoperirile funerare de la *Boinești, Curtuiușeni, Oradea, Pecica, Șimleul Silvaniei*⁷⁵ (*vîrfuri de lance, umbouri, piese de harnașament*). Nici aceste descoperiri, cu excepția celei de la Șimleul Silvaniei, nu pătrund în zona depresionară și de pădure locuită de dacii liberi în vecinătatea Daciei romane. De asemenea, nu s-a descoperit, pînă în prezent, nici o așezare germană veche din sec. II—

⁷⁰ D. Gabler, *Sigillaten im Ostpannonien benachbarten Barbaricum*, Arch. Ert, 95, 2, Budapesta, 1968, pp. 211—242.

⁷¹ Fr. Krizek, *Neue Terra Sigillata — Funde in der Slowakei*, Slov Arch, IX, 1—2, Bratislava, 1961, p. 301—320; XIV, 1, Bratislava, 1966, p. 97—134; B. Rutkowski, *Terra Sigillata znalizione w Polsce*, Wroclaw, 1960; *passim*; J. Wielowiejski, *Die intensität der römischen einflüsse nördlich der Mittleren Donau*, Archacologia, XVI, Wroclaw-Varsovia-Cracovia, 1966, p. 10—27; cf. Z. Blaszczyk, *Le développement socio-économique de la Pologne Centrale au cours de la période romaine*, Prace i Materialy, 22, Lodz, 1975, p. 268—269, pl. I—III.

⁷² E. Dörner, *Dacii și sarmații din sec. II—III e.n. în vestul României* (Daker und Sarmaten im westen Rumäniens während de 2—3 Jahrhunderts), Apulum, IX, Alba-Iulia, 1971, p. 681—692.

⁷³ S. Dumitrașcu, *Noi considerații asupra dacilor liberi de epocă romană din nord-vestul României* (New considerations on the free Dacians from North-Western Rumania), Satu Mare. Studii și Comunicări, 3, Oradea, 1975, p. 51—59.

⁷⁴ Dio Cassius, LXXII, 3, 3.

⁷⁵ I. Bona, *Az Ujhortyani germán lovasir*, Arch Ert, 2, Budapesta, 1961, p. 189—210.

III e.n. în Crișana și Maramureș.⁷⁶ Pătrund în schimb aici romanii, după cum ne arată descoperirile făcute la nord de Someș și pe valea Crișului Repede. Se conturează astfel, în teritoriul dacilor liberi din nord-vestul României, pe baza zonării și specificității descoperirilor arheologice, grupurile de populații și elemente de cultură materială mai greu de atribuit, care definesc situația etnodemografică în sec. II—IV e.n.;

I. Daci liberi

- a) Grupul din Cîmpia Aradului (dintre Mureș și Crișul Alb): *Cicir, Ceala, Sîntana, Siria, Covășinț*.
- b) Grupul din Țara Zărandului (pe Crișul Alb): *Moroda, Seleuș*.
- c) Grupul din Depresiunea Holodului (pe Crișul Negru): *Cociuba Mare, Rohani, Rîpa, Tinca*.
- d) Grupul Oradea (pe Crișul Repede): *Biharea, Girișul de Criș, Episcopia Bihorului, Oradea*.
- e) Grupul din valea Barcăului: *Nușfalău, Porți I*.
- f) Grupul din valea Erului: *Cadea, Cheșereu, Vășad*.
- g) Grupul din Cîmpia Someșană și Oaș: *Medieșul Aurit, Moftinul Mic*.
- h) Grupul din Țara Maramureșului: *Călinești*.

II. Grupul de descoperiri cu ceramică stampată⁷⁷ (Dakische? Stemperkeramik după E. Beninger): *Ghenetea, Culciul Mare, Porți II*.

III. Celți târzii (— remanenți). Grupul Carei:⁷⁸ *Berea, Berveni, Carei, Căuaș, Ciumești, Foeni, Pișcolt, Sanislău*.

IV. Descoperiri romane

- a) Grupul din nordul provinciei Dacia:⁷⁹ *Negrilești, Gîlgău, Cormeniș, Perii Vadului, Mesteacăn, Lozna Mare, Șoimușeni*.
- b) Grupul din valea Crișului Repede:⁸⁰ *Negreni, Bucea, Șuncuius*,

⁷⁶ S. Dumitrașcu, *Există cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov și tipul Presov în Crișana?* (Is it existing the Sîntana de Mureș-Cerneahov Culture and the Presov Type in Crișana?), *Studii și Cercetări Științifice*, Bacău, 1974, p. 43—53.

⁷⁷ S. Dumitrașcu, Z. Nánási, *Ceramică descoperită la Ghenetea — Bihor* (In Ghenetea — Kreis Bihor, entdeckte Keramik), *Satu Mare. Studii și Comunicări*, II, Oradea, 1972, p. 227—236; cf. M. Párducz, J. Korek, *Eine Siedlung aus der Kaisrzeit in Özd*, *Acta Arch*, X, Budapesta, 1959, p. 159—194; V. Budínský-Kricka, *Siedlung aus der römischen und der beginnenden Völkerwanderungszeit in Presov*, *Slov Arch*, XI, 1, Bratislava, 1963, p. 40—43; I. Pastor, *Sidliskový Vyskum o Blaziaciach*, *Studijne Zvesti AUSAV*, 6, Nitra, 1961, p. 83—108; A. Salamon, *Spätromische gestempelte Gefässe aus Intercisa*, *Folia Arch*, XX, Budapesta, 1969, p. 53—62; M. Lamiová — Schmiedlová, *Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südostslowakei*, *Slov Arch*, 2, Bratislava, 1969, p. 403—491.

⁷⁸ Gh. Lazin, I. Nemethi, *op. cit.*

⁷⁹ St. Ferenczi, *Cu privire la apărarea hotarului de nord al Provinciei Dacia* (Über die verteidigung der Nordgrenze der Provinz Dazien), *Satu Mare. Studii și Comunicări*, I, Oradea, 1969, p. 91—109.

⁸⁰ S. Dumitrașcu, *A existat un drum de la Aquincum (în Pannonia romană) la Porolisoum (în Dacia romană) pe Crișul Repede?*, *Lucrări Științifice*, 8, Oradea, 1974, p. 8.

Vadul Crișului, Aștileu.

V. Sarmași-iazygi

- a) Grupul Arad-Șimand.
- b) Grupul Oradea-Tărian.
- c) Grupul Săcueni.

VI. *Descoperiri funerare*⁸¹ (atribuite vandalilor sau gepizilor timpurii): *Boinești, Apa, Curtuiușeni, Șimleul Silvaniei, Oradea, Pecica.*

Dintre aceste populații numai dacii și celții tîrzii — remanenți (eventual elemente sarmatice), reprezentați prin așezări rurale (sate) nu prin descoperiri funerare, se vor menține și în sec. IV—V e.n., cînd în așezările lor în care persistă ceramica neagră zgrunțuroasă și ceramica cărămizie uzuală romană (*Biharea, Moroda, Rîpa, Tinca, Vășad*), își fac apariția și fibulele romane de factură paleocreștină *Zwiebelkopffibeln* (*Cadea, Cheșereu, Oradea*). În același timp în locul grupului de descoperiri funerare din sec. III—IV e.n. (vandali, gepizi timpurii) pătrunde în sec. IV—V e.n. un alt grup de germani atestați prin descoperiri funerare, de tip *ostrogotic* (*Periam, Arad, Oradea, Valea lui Mihai, Dindești, Ghenci*) care indică înlocuirea unei populații cu alta și deci o *continuă discontinuitate* de stăpînire germană veche în epoca imediat postromană și în timpul stăpînirii hunice.

Menținerea dacilor în sate dispuse în zone compacte (*Cîmpia Aradului, Țara Zărandului, Depresiunea Holodului, Valea Crișului Repede, Valea Barcăului, Valea Crasnei, Cîmpia Someșană — Țara Oașului, Țara Maramureșului*) și structura culturii lor materiale de factură provincială romană într-un mediu prin excelență rural, prezența unor descoperiri romane în aceste regiuni, postulează *atragera dacilor liberi* spre politica romană, interesarea lor în apărarea *graniței nord-vestice* a Daciei romane. Situația istorico-arheologică din nord-vestul Daciei confirmă⁸² ceea ce în gîndirea a numeroși istorici *E. Kornemann, M. Wheeler, Karl Christ, Gerhard Wirth, H. Schönberger, Fr. Strohecker, Kurt Böhner, Rudolf Egger, Herma Thaler — Stiglitz, I. Nestor*, au însemnat „*frontierele invizibile ale influenței romane*” (K. Christ) și *persistența populației autohtone pre-romane*, devenită „*purtătoarea unei*

⁸¹ Cf. C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 119—120

⁸² I. Nestor, *Sfîrșitul lumii antice și „barbarii”, Aluta*, Sf. Gheorghe, 1971 p. 119—126; cf. K. Christ, *Römer und Barbaren in der hohen Kaiserzeit*, *Sacculum*, 10, 1959, p. 273—289; G. Wirth, *Zur Frage der foederierten Staaten in der späteren römischen kaiserzeit*, *Historia*, XIV, Wiesbaden, 1967, p. 231—251; K. Böhner, *Die Frage der Kontinuität zwischen Altertum und Mittelalter im Spiegel der fränkischen Funde des Rheinlands*, Trier, 1959, p. 85—109; Herma Stiglitz, *Römische Lager und frühmittelalterliche Siedlung am norischen Limes*, *Österreichische Jahreshette*, XVI, 1961—63, p. 63 sq; L. Várady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens*, (376—476), Budapest, 1969; D. Berciu, *Asupra unor elemente de civilizație geto-dacă și daco-romană și semnificația lui istorică* (Au sujet de quelques elements de civilisation géto-dacique et daco-romane et leur signification historique), in *Drobeta*, 1974, p. 29.

continuități" (H. Thaler — Stiglitz) în timpul stăpînirii romane și după dispariția acestei stăpîniri.

Condițiile geografice indică o *atare politică*, atît din partea *auto-rităților romane* din provincia Dacia, cît și a *dacilor liberi* din zona neîncorporată Imperiului: *Someșul, Mureșul, Crișul Alb și Repede* aveau cursul superior în Dacia romană și cel inferior în teritoriul dacilor liberi, iar Munții Meseșului aveau versantul estic în Dacia romană, iar cel vestic la dacii liberi. În *castrele romane* de pe granița de vest și nord-vest, la *Micia*,⁸³ *Bologa*,⁸⁴ *Buciumi*⁸⁵ a fost descoperită *ceramică dacică* indicînd participarea dacilor la apărarea hotarelor Daciei și după părerea noastră recrutarea acestor soldați și din zonele *dacilor liberi* de lîngă graniță. Astfel s-ar explica *neparticiparea dacilor liberi* la atacurile împotriva Imperiului, căci izvoarele literare, cu rare excepții, nu-i amintesc alături de ceilalți barbari în timpul războaielor marcomanice sau mai tîrziu. Romanizarea culturii lor materiale nu ar putea fi explicată mulțumitor fără înțelegerea cuvenită a realităților politice și a osmozei etnodemografice de pe granița de vest și nord-vest a Daciei romane.

S-ar cuveni, în lumina analizării realităților istorico-arheologice din Crișana și Maramureș în epoca romană, să înlocuim vechiul și frumosul termen de *daci liberi* cu altul mai adecvat, acoperit de documentarea istorică existentă, de *daci protejați, asociați* politicii romane, Daciei romane. Dacii de aici *nu erau supuși direct* (ci supravegheați de romani și *strîmtorați* de neamurile „barbare” iazyge și germane vechi), ei nu erau *nici* dușmanii Romei, ci mai degrabă *aliați* (clienți, asociați) Daciei romane. Au fost și au rămas sate de țărani atrase în apărarea propriei lor patrii — *Dacia daco-romană*. Astfel, lumea *rurală băștinașă dintre Tisa și Carpații Apuseni* devine o parte vie a *romanității agricole*⁸⁶ *daco-romane*.

Concluzii

1. Dacii din vestul și nord-vestul României au participat⁸⁷ la luptele conduse de generalul-împărat Traian și regele-erou Decebal. Teri-

⁸³ C. Daicoviciu, *Micia I. Cercetări asupra castrului ACMIT*, III, Cluj, 1931, p. 3—43.

⁸⁴ M. Macrea, *Castrul roman de la Bologa*, ACMIT, IV, Cluj, 1938, p. 21 sqq; N. Gudea, *Castrul roman de la Bologa. Săpăturile arheologice din anul 1969* (Das Römerlager von Bologa. Die archäologischen Grabungen von 1969), *Crisia*, III, Oradea, 1973, p. 109—139.

⁸⁵ E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Bucium*, Cluj, 1972, p. 53—54.

⁸⁶ V. Pârvan, *Dacia*, p. 186; N. Iorga, *Istoria Românilor*, I, 1, București, 1936, p. 15; I, 2, p. 264; cf. R. Vulpe, *Vasile Pârvan și originea neamului românesc*, *Ethos*, I, 2—3, Alba Iulia, 1944, p. 4—12; S. Dumitrașcu, *Romanizare, romanizare, românizare*, *Crisia*, IV, Oradea, 1974, p. 19—27.

⁸⁷ S. Dumitrașcu, *Așezări fortificate și cetăți dacice în patrea de vest a Munților Apuseni*, în *Crisia*, II, Oradea, 1972, p. 121—144.

toriul dacic dintre Tisa și Carpații occidentali a fost cucerit⁸⁸ de romani dar neîncorporat Daciei romane. Ca peste tot dacii sînt siliți să-și părăsească cetățile din munți, locuind în continuare zonele păduroase,⁸⁹ depresionare și de cîmpie înaltă din vestul Apusenilor.

2. Cultura materială a dacilor de epocă romană continuă vechea cultură tradițională a epocii preromane.⁹⁰ Structura ei se schimbă, metamorfozîndu-se sub influența Daciei romane (apare ceramica neagră-zgrunțuroasă și ceramica uzuală cărămizie de factură romană provincială), devenind o *cultură rurală cu aspect roman provincial*, care va da mai tîrziu *cultura populară românească* din sec. VIII—IX e.n.

3. Dacii liberi dintre Tisa și Carpații Occidentali, strîmtorați dinspre vest și nord-vest de *sarmații-iazgyi* și *neamurile germanice* nu vor lua parte la războaiele acestor neamuri libere împotriva Romei. Ei vor urma politica imperială de apărare a granițelor Daciei romane, unde se aflau dacii supuși Romei, de care îi legau tradiții și interese comune. Astfel, după părerea noastră, descoperirile dacice din castelele de la *Micia, Bologa, Buciumi*, reflectă și recrutarea de *daci liberi* în garnizoanele romane. Această participare la politica Romei explică *tăcerea izvoarelor literare* din sec. II—III e.n. și *metamorfozarea culturii lor materiale în sens provincial roman*. Această realitate istorico-arheologică implică schimbarea termenului de *daci liberi* (în sensul de popor „barbar” liber, dușman Romei) în cel de *daci liberi asociați, aliați* Daciei romane, unde se afla *cealaltă parte* a neamului dacic, supus direct stăpînirii romane. După părerea noastră, dacii din vestul și nord-vestul României, neîncorporați Daciei romane, vor constitui o *centură* de populație legată de interesele apărării Daciei de noile invazii, parte integrantă a *romanismului agricol daco-roman în devenire*, element etnic care va participa la formarea *romanității răsăritene*, în speță a *poporului român*.*

⁸⁸ Cf. C. Daicoviciu, *Dacia Capta*, în *Klio*, 38, 1960, p. 174—184 — „*secunda expeditione qua universa Dacia devicta est*”.

⁸⁹ C. C. Giurescu, *Românii în mileniul migrațiilor. Asupra unor aspecte*, București, 1975, p. 11—14.

⁹⁰ S. Dumitraşcu, L. Mărghitan, *Așezări și descoperiri dacice din vestul și nord-vestul României din sec. III î.e.n.—II e.n.* (Dakische Siedlungen und Funde aus dem III. Jahrhundert v.V.Z. im Westen und Nordwesten Rumäniens), *Sargetia*, VIII, Deva, 1971, p. 45—55; E. Chirilă, N. Chidioșan, I. Ordentlich, N. Kiss, *Der Münzhort von Silindia*, Oradea, 1972, p. 3—72; N. Chidioșan, I. Ordentlich, *Un nou tezaur dacic de argint descoperit la Oradea, Crisia*, Oradea, 1973, p. 97—105; S. Dumitraşcu, E. Molnar, *Tezaurul de podoabe dacice de argint de la Săcălășău Nou, j. Bihor* (The Dacian Silver Jewelry), 1961—63, p. 63 sqq; L. Várady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens*, (376—476), S. Dumitraşcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca* (The Dacian Fortress from Marca — Sălaj), Cluj, 1974, p. 1—36.

* Textul acestei comunicări, în limba franceză, va fi publicat în *Actele celui de al IX-lea Congres de Științe Preistorice și Protoistorice*, ținut la Nice (Franța) între 13—18 septembrie 1976.